

V I N T A G E

Radu Rosetti (1853–1926), istoric, genealogist, scriitor, s-a născut la Iași, având strămoși, din partea tatălui, logofătul Răducanu Rosetti, doi domnitori, Antonie Ruset și Manole-Giani Ruset, iar din partea mamei pe Grigore Alexandru Ghica, care îi era bunic, ultimul domn al Moldovei de dinainte de unirea din 1859. Ca și tatăl său, a studiat în Apus, însă în Franța și Elveția, obținând, în 1873, un bacalaureat în științe. Întors în țară, silit de datorii, a trebuit să vândă o parte din proprietăți și să încerce, fără prea multă izbândă, o carieră în politică și în administrație. A fost prefect de Roman și de Brăila, deputat în mai multe rânduri și director al închisorilor. În cele din urmă, mânat și de pasiunea pentru cercetări istorice, a ales să devină arhivar în Ministerul Afacerilor Străine. Apariția sa în viața literară s-a produs oarecum târziu, în 1904–1905, cu un roman istoric în foileton, publicat în *Epoca*, pe care Academia Română l-a și premiat în 1906: *Cu paloșul*. Au urmat alte volume de inspirație istorică: *Păcatele sulgeriului* (1912), *Povești moldovenești* (1920) *Alte povești moldovenești* (1921). Studiile și articolele istorice, multe dintre ele fiind publicate în *Analele Academiei Române*, arată interesul lui Radu Rosetti pentru genealogie, istorie socială și politică. Cele trei volume de *Amintiri* vădesc însă marea sa vocație, cea de povestitor și memorialist, pe care E. Lovinescu nu a ezitat să o recunoască în *Istoria literaturii române contemporane* spunând despre Radu Rosetti că a dat „cea mai prețioasă memorialistică din literatura română“.

RADU ROSETTI

Ce am auzit de la alții

Amintiri

Prefață de
NEAGU DJUVARA

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ROSSETI, RADU

Ce am auzit de la alții: amintiri / Radu Rosetti; pref.: Neagu Djuvara. –

Ed. a 3-a, rev. – București: Humanitas, 2011

ISBN 978-973-50-2925-8

I. Djuvara, Neagu (pref.)

821.135.1-94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.libhumanitas.ro

Notă asupra ediției

Textul actualei ediții a primului volum al *Amintirilor* a fost stabilit în redacția Editurii Humanitas pe baza ediției *Viața Românească* din 1922, prima, apărută la Iași. Este integral și reprodus în așa fel încât să restituie pe cât posibil cititorului contemporan atât parfumul epocii, criteriu important al colecției din care face parte astăzi acest volum, cât și caracterul său de document istoric și literar. Așadar, intervențiile editoriale s-au limitat la a elimina forme de limbă învechite, precum terminațiile care nu mai au valoare fonetică, și la a îndrepta tacit câteva erori tipografice evidente prezente în prima ediție. Notele explicative aparțin autorului, iar puținele note ale redacției au fost semnalate expres.

S-a ținut seama, în majoritatea cazurilor, de preferințele autorului în privința scrierii unor nume proprii (de pildă, Ghyka, pentru ramura din Moldova, Ghika, pentru ramura din Muntenia a familiei boierești și domnești, dar Ghica în cazul scriitorului și politicianului pașoptist, primul din ilustra familie care, din patriotism, și-a ortografiat astfel numele, Kiselev în loc de Kiseleff etc.). Opțiunile de ortografie ale autorului au fost păstrate și atunci când se referă la evenimente politice importante din secolul al XIX-lea, precum „revoluție“, „unire“, care, astăzi, cel puțin prin evidențiere cu inițiale majuscule, sunt interpretate altfel decât în epoca lui Radu Rosetti.

RADU ROSETTI

A fost consultată și ediția din 1996 a volumului *Ce am auzit de la alții* întocmită la Editura Fundației Culturale Române de către Mircea Anghelescu. Soluțiile domniei sale au fost folositoare și pentru actuala înfățișare a textului, iar Editura Humanitas îi mulțumește pe această cale.

Cuvânt înainte

Nu cred să fie altă țară în care toată viața publică și privată să se fi schimbat mai răpede și mai desăvârșit decât la noi și mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiat, să se fi stâns atât de complet și de răpede ca la noi.

Până și mare parte din obiectele în uz zilnic în întâia jumătate a veacului trecut, mobile, utensilii casnice și de lux, haine, au dispărut aproape de tot. Prea puține sunt lighenele și ibricile de alamă galbănă, afumătoarele de argint, șălile și arșălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilele încă în ființă. Antereie mai există doară numai câte poți numara pe degetele aceleiași mâni; știu de un singur caftan boieresc în ființă, iar ișlicuri, giubele, conțeșe, benișuri, șalvari și mești nu cred să existe macar un singur exemplar.

Și mai ștearsă, poate chiar dispărută, este amintirea obiceiurilor și a vieții, nu numai din întâia jumătate a veacului, dar chiar a acelei de acuma șăsăzeci de ani.

În copilăria și tinereța mea fostu-mi-a dat să fiu încunjurat de părinți, rude, oameni de casă, țarani și slugi cari trăise viața celor dintăi șăsăzeci de ani ai veacului și cari, de la bătrâniilor lor, auzise multe despre o viață și obiceiuri și mai

îndepărtate în negura timpurilor. Mulți din ei, în primul rând tata și mama, erau niște povestitori neîntrețuți: cu dor îmi aduc aminte de lungile lor povestiri în lungile sări de iarnă, la țară.

Partea ce mi-a rămas în minte din multele lor povestiri spus-o-am și eu treptat copiilor și cunoștințelor mele. Cu toții m-au îndemnat să pun aceste amărute ale vieții noastre de altădată pe hârtie, ca să nu dispară fără urmă, odată cu mine.

Cu deosebire stăruitoare și repetate în curs de ani fost-au în această privință insistențele ficei mele; mai cu samă pentru a-i face plăcere luat-am în mână condeiul pentru ca să le scriu. Ei deci îi dedic, cu dragoste, acest volum care, dacă mă va îngădui Dumnezeu, va fi urmat de altele.

Deocamdată am adunat aici amărutele de cari mi-am adus aminte fiind privitoare la întâmplări și împrejurări anterioare nașterii celor dintâi impresiuni ale mele, cari încep a se desfășura în memoria mea, în șir destul de complet, de la 1857 înainte.

Pe lângă aceste amintiri și impresiuni personale, este bineînțeles că volumele următoare vor mai cuprinde fapte și amărute povestite, după 1857, de bătrâni, uitate în volumul de față și pe cari le-am auzit spuse de povestitori în legătură cu alte fapte petrecute în a șasa și mai ales în a șaptea decadă a aceluia veac.

Autorul

CAPITOLUL II

Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut

Deoarece, în biletul prin care se aduce la cunoștința rudelor și a amicilor încetarea din viață, la 3 august 1838, a bunului meu, marele logofăt Răducanu Roset, se zice că el era atunci de 76 de ani, reiesă că s-ar fi născut în anul 1762; ar fi trăit deci câte treizeci și opt de ani în fiecare din cele două de pe urmă veacuri. Naș de botez i-a fost marele logofăt Răducanu Racoviță, întemeietorul mănăstirii Răducanu de la Târgul Ocnei, care i-a dat numele său. Pare a-și fi petrecut aproape întreaga copilărie la Poșorcani (Căiuți). Era încă foarte mic când, împreună cu soră-sa, Zoe, a fost răpit de niște țigani nomazi, puși la cale de un creditor din Transilvania al tatălui lor, căruia acesta îi datorea o sumă de șase sute de lei. Această sumă făcea o sută și cinzeci de galbeni, galbănelul valorând atunci aproximativ patru lei, și o sută cincizeci de galbeni alcătuiau, în împrejurările economice ale Moldovei din a doua jumătate a secolului al optsprezecelea, o sumă însemnată, pe care comisul Lascarache, om nevoieș, o datorea de vreme îndelungată. Țiganiii duseseră copiii la casa creditorului, un negustor din Kezdi-Vasarhely*, care a trimis răspuns

* Târgu Secuiesc (*n. red.*).

comisului că-i va elibera îndată ce va primi banii, dar să fie fără grijă despre dânsii, căci vor fi bine îngrijiți. Foarte cu mare greu, numai cu ajutorul rudelor, fost-au adunați banii și încredințați cumnatului comisului, jitniceriu Manolache Dimaki. Acesta a trecut munții calare și, după ce a achitat datoria, a adus copiii acasă în doi desagi spânzurați de oblâncul șălii, unul în dreapta, celalalt în stânga. Bunu-meu nu-și mai aducea aminte de această călătorie romantică, făcută când era mic de tot, dar soră-sa, doamna Zoe, fiind cu un an sau doi mai mare, își amintea bine toate amăruntele ei și foarte bucuros le povestea.

După moartea comisului Lascarache și a soției sale, epitropia copiilor se cuvenea vornicului Neculai Ruset, fratele comisului Lascarache, om bogat, dar relațiile dintre cei doi frați nu fusese niciodată bune, iar vorniceasa, născută Sturdza, era o femeie fudulă și grozav de zgârcită. N-a voit să-i primească la ea, silind astfel pe fratele mamei lor, pe jitniceriu Manolache Dimaki, deși încă burlac, să-i ieie la dânsul. Dar jitniceriu în curând căsătorindu-se cu Balașa, fiica logofătului Neculai Roset-Roznovanu, Zoița a ramas în casa lor, iar Răducanu a fost luat de logofătul Neculai într-a lui, spre a fi crescut împreună cu fiul său, Iordache. Bunu-meu povestea adesa fiilor săi cum vâna iepurii cu ogarii în câmpiile Roznovului; despre alte distracții, mai puțin inocente, la care se deda încă foarte de tânăr, nu li povestea, dar au auzit ei de la bunica și de la alți bătrâni.

Ca cei mulți din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ținea în casă un *didaskalos* grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumusețile gramaticii și ale literaturii elinești, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun

neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învațat să cetească și să scrie moldovenește. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla și un francez sau franceză care va fi dat lecții de acea limbă, căci fapt este că bunul meu rupea puțin franțuzește, am văzut chiar adrese franțuzești scrise tatei, la München, de mâna lui, cu slovă destul de sigură, și n-a avut unde și cum să capete aiurea această cunoștință. Dar întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu pușca sau cu pistolul și pentru mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziție pentru studii și deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinerețe evlavios și cu frica lui Dumnezeu.

Moartea tătâne-său îl lasase foarte sarac; cum însuș mărturisește în testament, întregu-i venit se mărginea în șase sute de lei; începuturile i-au fost grele. Norocul i-a venit prin ajutorul surorii sale, Zoița. Aceasta era de o frumuseță strălucitoare, precum de altmintrelea arată toate portretele ei, și deosebit de deșteaptă. Fusese luată la curte de doamna lui Constantin Moruz Voievod, Aglaia Sulgiaroglu, și beizade Alexandru Moruz, care însuși a căzut domn în țările noastre câte de două ori, în Moldova și în Țara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa și deșteapta orfană. Boierimea Moldovei era atunci îndușmănită cu domnul din cauza *tăierii** vornicului Manolache Bogdan și a spatarului Ion Cuza. Amândoi acești boieri conspirase împotriva lui Moruz și făcuse jalbe peste jalbe la Poartă pârându-l. După ideile în curs atunci, boierii executați meritau fără îndoială

* Tăiere, decapitare. Decapitarea era cu precădere în Moldova, modul în care se executa pedeapsa capitală în cazul boierilor (*n. red.*).

soarta aspră de care au avut parte. Dar ei aveau, mai cu samă Bogdan, barbat deosebit de simpatic, de cult și de deștept, mulțime de rude și de prieteni cari nu puteau ierta neînduplecarea aratăată de vodă. Acesta știa bine că această nemulțămire se traducea prin intrigi urzite la Devlet împotriva-i. Spre a îmbuna boierimea, el a consimțit fără nici o greutate la căsătoria lui beizade Alexandru cu această fată saracă, dar plină de neamuri, care, prin deșteptăciunea și purtarea ei plină de tact, mai știuse să cucerească afecțiunea lui și a doamnei. Alexandru Moruz nu a avut prilej să se căiască de alegerea tovarășii de viață ce o făcuse. După mărturiile unanime ale tuturor celor cari au venit în contact cu dânsa, după toate izvoarele contimporane, Zoița i-a fost o soție admirabilă: iubitoare, înțeleaptă, plină de curaj, devotată, bună și, ceea ce nu strica nimic, încă deosebit de frumoasă la vârsta de cincizeci de ani trecuți. Toți străinii cari au cunoscut-o vorbesc de dânsa cu respect și chiar cu admirație.

Deoarece iubea foarte mult pe frate-său, căsătoria ei a avut o mare înrăurire în bine asupra soartei lui Răducanu. Pe lângă numeroasele favoruri ce a știut să i le obție de la socru-său, la mazilirea acestuia, înainte de plecarea ei la Țarigrad, i-a dăruit întreaga parte revenindu-i din mica avere părințască.

Atunci un boier foarte mare și foarte puternic, de care se temeau chiar domnii, vistiernicul Iordache Balș, l-a luat sub ocrotirea lui și l-a căsătorit cu fică-sa mai mare, Ileana, ce o avusese din întâia lui căsătorie cu domnița Maria, fica lui Constantin Mavrocordat Voievod. Vornicul Iordache făgăduise o zestre preafrumoasă pentru vremurile de atunci, 70 000 de lei sau 17 500 de galbeni, bani în naht, dar bogatul și puternicul vistiernic, *unul din cei „șapte stâlpi ai țării“*, era

cumplit de zgârcit; zestrea făgăduită a fost plătită cu țârâita, achitarea desăvârșită făcându-se numai în anul 1798, adică după săvârșirea din viață a Ilenei, veșnic bolnavă și care hărăzise soțului ei șapte fete, din cari numai una, Zoe, a fost măritată, cu Dumitrache Ghika, două călugărindu-se, iar celelalte trei murind de tinere. Tinerii soți au trăit deci la început în împrejurări foarte modeste, „mutându-se“, după o expresiune ce o găsesc într-un memoriu alcătuit posterior de bunul meu, „din isprăvnicie în isprăvnicie“. Puternicului vistiernic îi venea mai ușor, se vede, a pune pe ginere-său în slujbă decât a se despărți de banii făgăduiți!

De altmintrelea, vistiernicul Iordache Balș și frate-său, vornicul Constantin, erau vestiți, atât prin agerimea minții, cât și prin reputația de oameni *habsâni*, aspri și cumplit de zgârciți. Constantin Balș, cu prilejul unei boli grele, căzând în letargie, a fost crezut mort. Clironomii s-au grăbit să-l puie în săcriu și să-l ducă la groapă. Dar când să s-așaze peste raclă capacul pentru a o scobori în pământ, iaca că, spre nespusa groază a privitorilor, mortul deschide ochii, se scoală, se ridică în picioare și iese din raclă. Apoi, rânjind, zice moștenitorilor: „Prea v-ați grăbit! Mai așteptați!“ Iar când a ajuns acasă și l-a zărit maică-sa, ea și-a făcut cruce strigând: „Nici dracul nu te-a vrut!“

Ca ispravnic, Răducanu Roset s-a aratat, în toate ținuturile încredințate ocârmuirii sale, un diregător nelacom, un îndrăzneț și naprasnic vânător de hoți, pe cari îi urmărea în persoană, întovărășit de câțiva oameni aleși, uneori singur.

În vremea războiului purtat de austriaci și ruși împotriva turcilor, între 1787 și 1792, Alexandru Ipsilant, domnul trimes Moldovei la 1788, era un instrument al austriacilor și trada

pe sultan din răspuțeri. Răducanu Roset, fiind cunoscut ca barbat îndrăzneț, a fost, de la venirea domnului în scaun, trimis în lagărul austriac, în capul unei mici cete de călăreți moldoveni, aleși tot unul și unul, spre a servi ca călăuze și eclerori trupelor lui Coburg. Se știe că campania acestuia n-a fost fericită și dacă a prins cu ușurință pe domnul Moldovei (care nu dorea decât să fie prins), când a încercat să pătrundă în Țara Românească, a fost bătut de turci și de Mavrogheni. Bunul meu nu putea să uite cum o mână de *spahii* turcești îl gonise pe dânsul și pe toată călărima austriacă, de la Focșani până aproape de Mărășești. De atunci avea pentru „nemți“ un dispreț desăvârșit; zicea că sunt „niște păcătoși“. În schimb avea o admirație nemărginită pentru Suvorov și nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focșani și la Râmnicul Sarat, la cari fusese față.

În vremea campaniei rușilor de la 1790, a fost delegat de divanul Moldovei în tabăra rusă și a fost de față la tot asediul Ismailului. Spiritul lui războinic l-a făcut să ieie parte activă la mai multe din operațiile aceluia asediu. Într-o dimineață, pe când își lua ceaiul în bordeiul care-l adăpostea, a fost rănit ușor de o granată care făcuse explozie deasupra acoperământului de stuf al bordeiului.

Acea rană ușoară la umărul drept l-a făcut să-l aibă adus înainte în tot restul vieții. Cu același prilej a mai fost rănit și ceainicul de argint de care se slujea și pe care îl posed și astăzi; mica bortă făcută de fărâșura de schijă a ramas până astăzi astupată cu plumb. În sfârșit, a luat parte la asaltul final, care a pus pe ruși în stăpânirea cetății și în care ar fi căzut vro douăzeci de mii de morți și de răniți.

Cu prilejul întâii domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova (1792–1793), soarta lui Răducanu s-a schimbat cu

desăvârșire. Mulțămît surorii sale, asupra lui se revarsară scutiri de vamă pentru cărduri de boi de negoș și pentru sute de mii de ocă de sare, dăanii repețite de țigani domnești, dese hărăziri de scutelnici, slujbe din ce în ce mai mari, adică toate favorurile nedespărțite de rudenia apropiată cu domnul țării.

Când Moruz, la 1793, a fost mutat în domnia Țării Românești, cumnatu-său l-a urmat acolo și a ramas chiar în București după mazilirea lui (1796), deoarece era în foarte bune relațiuni cu urmașul lui Moruz, cu Ipsilant.

Când turcii au asediat în Vidin pe rebelul Pasvantoglu, aprovizionarea taberei împărătești, cel puțin în parte, a fost impusă domnului Munteniei. De aici nevoia pentru el de a avea în tabără, ca *mehmendar* (funcționar însărcinat cu purtarea de grijă a trupelor), un barbat de încredere, cuminte, harnic și barbat în toată accepțiunea cuvântului; o neglijență sau o greșală din partea acestui reprezentant al său putând să coaste domnului scaunul, poate chiar capul. Ipsilant cunoștea pe Răducanu din vremea domniei sale în Moldova, unde știm cum l-a întrebuițat; l-a însărcinat deci cu această slujbă grea și primejdioasă (căci capul mehmendarului putea să zboare neasamanat mai ușor decât acel al domnitorului), iar el a știut s-o poarte astfel încât să procure domnului mulțămirile lui căpitan-pașa care comanda trupele de asediu.

Vorbea destul de bine turcește și în repețite rânduri a luat parte la asalturile date de oastea împărătească. Își făcuse o mulțime de prieteni printre pași și agale. Un agă cu care era în relațiuni mai bune și care făcuse mai multă vreme parte din garnizoana Brăilei, fiind rănit de moarte cu prilejul unei lupte, a trimes să-l cheme la locul unde zăcea și i-a spus că a îngropat o sumă de bani lângă casa unde șădea, într-un

sat al *hazului* Brăilei. Apoi l-a rugat să meargă să dezgroape acei bani spre a-i trimete, la cererea lor, fetelor lui, aflate acuma în Stambul, însărcinând totodată pe un servitor al său să aducă la cunoștința copilelor numele boierului din Moldova în mâinile căruia se află banii. La întoarcerea lui în țară, bunul meu a mers la locul aratat de turc și a găsit într-adevăr banii: trei sute de icosari de aur. Ținea acești bani de mai mulți ani la dânsul, când a primit scrisori de la fetele turcului prin cari aceste îl încunoștințau că au primit, în sfârșit, veste despre depozitul ce tatăl lor îl lasase la dânsul și îl reclamau. Bunul meu a trimis banii îndată, iar ele i-au scris din nou pentru a-i mulțami.

Această întâmplare mi-a fost povestită de bătrânul ieni-cer otusbir, Hagi Mehmet Bairactar, mort în iarna anului 1877–1878, care fusese zăloagă la Bohotin (adică dat vechilului acelei moșii pentru a împiedica jafurile oștenilor turci la 1821 și în tot timpul cât a fost ocupațiune turcească în țară).

Mehmet arata cu deosebită complezență o rană făcută, zicea el, de baioneta unui soldat francez în bătălia de la Abukir, când el era numai de șasesprezece ani. Fusese vizitat, cu ceilalți răniți, de Napoleon, în spitalul de corturi ce se înființase acolo. Nu luase parte la asediul Vidinului, dar luptase și el împotriva lui Pasvantoglu mai în urmă. Rămăsese în țară după retragerea trupelor turcești în calitate de vatav pe una din moșiile bunului meu. Pe urmă s-a apucat de negustoria de cherestea la Piatra, la Broșteni și la Târgul Ocnei. A fost la Mecca, la anul 1840, și era foarte mândru de titlul de hagi cu ce-l dobândise în urma acestui pelerinaj. Se căsătorise înaintea cadiului cu o moldovancă din Dorna, de o frumuseță deosebită, pe care niciodată n-a izbutit s-o facă să umble cu fața

acoperită. Mărturisea că Paraschiva, astfel se numea ea, a fost singura ființă de care i-a fost frică în viața lui, așa era de rea. Mehmet era un barbat foarte cinstit, pe care ceilalți negustori, chiar creștini sau jidovi, îl luau adesea ca arbitru în diferendele dintre dâșșii. Era foarte bun de gură și povestirile lui curgeau în șivoi nesfârșit. Dar imaginația lui bogată, într-adevăr orientală, jucând un mare rol într-însele, eu nu prea dădusem crezare istoriei cu cele trei sute de icosari de aur și cu fetele agalei rănite de moarte la asediul Vidinului.

Însă pe la 1899, găsind niște scrisori turcești într-un vraf de hârtii vechi ale tatei și dându-le spre traducere interpretului de limba turcă al Ministerului Afacerilor Străine, când mi le-a dat înapoi, cu traducerea, spre marea mea surprindere am constatat că erau scrisorile fetelor turcului ucis la Vidin, prieten cu bunu-meu, și că eu pe nedrept bănuisem veracitatea lui Hagi Mehmet Bairactar.

După mazilirea din Muntenia a lui Ipsilant și venirea în Scaun a lui Hangerliu (1797), bunul meu s-a întors în Moldova, unde a atins răpede treapta de postelnic, iar la a doua venire în Scaunul Moldovei a lui Moruz, a fost făcut hatman.

Hatmanul, logofătul cel mare, marele vornic al Țării de Sus, marele vornic al Țării de Jos, marele vistiernic și marele postelnic erau cei cinci boieri de rangul întâi, logofătul cel mare fiind cel din capul ierarhiei, apoi veneau cei doi vornici și hatmanul, după dâșșii vistiernicul, iar ca cel din urmă era privit postelnicul. Aceste cinci ranguri se mai desemnau sub denumirea grecească de *protipenda*.

Hatmanul se mai iscălea, încă la începutul veacului trecut: *hatman i pîrcalab Sucevskii*. Titlul era într-adevăr pompos! Dar sarmana Suceava nu mai avea cetate cerând comandant

și, mai ales, aparținea Austriei, iar hatmanul Moldovei nu mai comanda ostași. Căci nu se poate da acest nume nici prea puținelor sute de *arnăuți*, *calarași* și *seimeni hătmănești*, lefegii provenind din spuma Levantului, cari erau puși s-asi-gure liniștea și siguranța publică în Ieși, nici *tulumbagiilor*, cari și ei se aflau sub poronca hatmanului și aveau să stângă focurile, nici micelor cete de *calarași*, *panțiri* și *cazaci* de la ținuturi, stând sub poronca unor căpitani rău plătiți, având să îngrijească nu numai de siguranța publică în provincie și pe drumurile mari, dar și de niște servicii judecătorești ca: înmânări de citații, executări silite și altele și, în sfârșit, de unele servicii fiscale.

Însă pentru această armată existând numai cu numele, era o droaie de căpetenii cu nume simandicoase: vel căpitan al hătmăniei, vel căpitan de lefegii, porușnicul hătmăniei, căpitanul de darabani, polcovnicul, stegariul hătmăniei, baș ciaușul etc. etc. Și această oaste neexistentă avea o mulțime de steaguri, mici și mari, și un număr mai mult decât îndestulător de trâmbițași.

Paza granițelor era încredințată unor *căpitani de graniță*, cari își cumparau posturile lor de la hatman și erau însărcinați cu paza hotarelor și cu împiedecarea contrabandei. Dacă nu-și făceau serviciul în chip mulțămitor, hatmanul îi destitua și vindea slujba la alții. Ni putem deci închipui ce minunat izvor de îmbogățire era hătmănia pentru un om lacom de bani și lipsit de scrupule, și din nenorocire ea prea adesa cădea în asemenea mâni!

La 1868, când guvernul lui Ion Brătianu a luat întâiele măsuri pentru a stavili cotropirea economică a țării de cătră jidovi, bunica, care se afla la noi, la Căiuți, ni-a povestit într-o sară

că, sub a doua domnie a lui Alexandru Moruz în Moldova, cu vro doi ani înainte de căsătoria ei, au izbuhnit la Iași tulburări împotriva jidovilor; și aceste tulburări luând proporții îngrijorătoare, consulul austriac a venit într-o sară la vodă și i-a cerut să ieie măsuri energice pentru ca să nu sufere și jidovii supuși austriaci, destul de număroși în Iași. Vodă a chemat atunci pe hatman și, față de consulul, i-a poroncit să ieie de sârg măsurile cele mai energice pentru a împiedeca orice tulburare a ordinii și mai ales a liniștii supușilor împărătești, făcându-l răspunzător de orice exces. Hatmanul a avut atunci buna idee să se sfătuiască cu mitropolitul, care a liniștit a doua zi poporul cetindu-i pe stradă molitvele Sfântului Vasile. Acuma câțiva ani, percurgând la Academia Română rapoartele consulilor austriaci, am găsit faptul intervenirii consulului austriac și a chemării hatmanului menționat într-unul din rapoartele consulatului de la Iași.

Averea bunului meu se făcuse foarte mare; cumpărase pentru suma, enormă atunci, de 147 000 de lei, toată averea lui Manolache Balș, care, fiind polcovnic rus, se strămuta în Rusia (de unde apoi s-a întors pentru a muri în Moldova). Răducanu se bucura atunci de o mare vază și era foarte iubit și stimat de toți contimporanii lui. Iaca cum se exprimă asupra-i, în a sa *Descriere a Moldovei*, sasul Wolff*:

„Casa Răducănească. Precum cinstea și ospitalitatea alcătuiesc însușirile de căpetenie ale acestei case, se cade a se

* Andreas Wolf (1741–1821), medic sas. A practicat medicina la Iași între 1788 și 1795, contribuind și la aducerea unor profesori de limba germană în Moldova. Este autorul lucrării *Beiträge zu einer statistische historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau* („Contribuții la descrierea istorică a statului Moldovei“), Sibiu, 1805 (*n. red.*).

observa mai cu deosebire că copiii ei nu sunt crescuți, după obiceiul țării, de călugări ignoranți sau chiar de țigani, ci de străini învațați. Părintele acestei familii stimabile este un barbat plin de probitate (*ein Biedermann*), de o neobișnuită activitate precum și de o onorabilitate încercată, plin de un patriotism înflăcărat. Pacat numai că zelul său pentru binele obștesc, care nu poate totdeauna să-și ajungă scopul, după cum îl împinge râvna pentru binele patriei sale, este prea adesa zădărnicit. Are o soră admirabilă, frumoasă, înțeleaptă și făcătoare de bine, care este soția voievodului domnind astăzi, Alexandru Moruz.“

Și venind iar vorba despre doamna Zoița Moruz, nu mă pot împiedica să reamintesc următoarea întâmplare povestită despre dânsa de postelnicul Manolache Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei pe 500 de ani**:

„După încheierea păcii din Iași prin *murhajii* rânduiți de Poartă, s-au rânduit domn pe Alexandru Moruz Voievod, ce era însurat cu fiica Răducanului (cetiți: lui Lascarache) Roset și sora logofătului Răducanu Roset, anume Zoița. Acești frați, logofătul Răducanu și Zoița, doamna lui Moruz, rămânând nevârstnici de părinții lor, s-au crescut de o rudenie departată¹, bătrâna Dimakina, mama vornicului Neculai Dimaki, pentru că dreapta lor mătușă de pe barbat, cucoana lui Baston bătrânul, ci era Roset, n-a vrut să-i primească în casa soțului său, ca să-i crească, fiind femeie foarte avară și mândră, încât de nu se găsea Dimakina să-i îmbrăçoșeze pe

* Manolachi Drăghici (1801–1886), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele în zilele noastre*, I–II, Iași, 1857 (n. red.).

1. Dimpotrivă, rudenia era foarte apropiată, Dimakina fiind Balășa Roset-Roznovanu, soția lui Manolache Dimaki, fratele mamei copiilor.

copii, ar fi ajuns poate la ușile străinilor. Dar vrând Dumnezeu a rădica pe copilă la asemenea treaptă înaltă și venind soțul ei în Ieși, Bastoneasa nu-și afla loc de bucurie că nepoata ei s-a făcut doamnă, socotind că o va trata ca pe maică-sa, neavând părinți sau rude de aproape decât pe dânsa. Pentru aceasta s-a dus cu mare nădejde la curte spre a se înfățișa în vremea ceremoniei obișnuite, ca să o puie cel puțin alături de dânsa. Zoița însă, «ace mică și proastă», precum îi zicea mătușă-sa, au primit-o ca doamnă de o sută de ani, fără nici o familiaritate sinceră, ci întocmai ca pe o cucoană de rangul și de starea ei, precum au primit și pe altele. În aceeași zi apoi, urmând a veni toate cucoanele din Ieși, după datoria ce se păzea, a se înfățișa doamnei, că era un obicei strict eticheta aceia în vremea grecilor, s-au aratat nu târziu și Dimakina, pe care, cum a zărit-o doamna Zoița în salon, s-au sculat de pe tron să o întâmpine, au îmbrățișat-o și i-au zis mătușă, precum se obișnuise a o numi din copilăria sa, cinste pe care toată adunarea o au pătruns până la suflet, văzând recunoștința acei tinere doamne ce nu au uitat binefacerea bătrânei cucoane din a cărei casă s-au norocit.“

Iaca acum cum se exprimă, asupra doamnei lui Alexandru Moruz, doamna Reinhard, soția ministrului plenipotențiar Reinhard, care îndeplinea, în anul 1806, însărcinarea de consul al Franței la Ieși:

„Doamna, deși bunică, este încă foarte frumoasă, are grație și maniere plăcute; demnitatea ei înnăscută, lipsită de orice fudulie, dovedesc cât de mult simte că omagiile de care are parte se adresează mai ales înaltei sale situațiuni. Conversația ei are farmec, se exprimă cu ușurință în limba franceză, iar literatura noastră nu-i este necunoscută. O primire atât

de amabilă m-ar fi făcut să cred că mă aflu la o curte din Europa, dacă damele de onoare (?) nu ar fi admirat și pipăit cu mâna toate părțile îmbrăcămintei mele. Doamna a avut amabilitatea să facă o excepție la obiceiurile țării, făcându-mă să șad pe divan, alături de ea, în loc de a mă așaza pe dânsul turcește, exercițiu la care sunt acuma deprinsă.“

Și mai departe, după ce Moruz primește vestea mazilirii sale:

„M-am dus la rândul meu la doamnă. Era bolnavă și mai afectată din pricina morții unuia din nepoții ei (*d'un de ses petits enfants*), întâmplată cu o zi înainte, decât în urma nazarurilor ei personale: soțul ei a îndeplinit până acuma de mai multe ori funcțiunea de ocârmuitor (*gouverneur*) atât în Țara Românească, cât și în Moldova, și aceste mișcări ale soartei nu pot s-o surprindă. Totuș spera să petreacă trei ani la Ieși și avea de gând să-și inaugureze noul palat printr-o mare serbare ce avea s-o deie săptămâna viitoare¹.“

„Am găsit toate damele în lacrimi, căci doamna este tot atât de iubită precât merită. Împărtășesc părerile de rău pricinuite în urma plecării sale; pierd singura societate femeiască care îmi era simpatică.“

Restul vieții doamnei Zoiței a fost un lung șir de nenorociri. Alexandru Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la București, a fost închis cu doamna și cu copiii la Șapte Turnuri. Ea a aratat în toate aceste împrejurări o tărie de inimă, o întregime de minte și o bărbăție care ar fi făcut cinste oricărui barbat vrednic, precum și devotamentul cel mai desăvârșit către soț

1. *Lettres de Madame Reinhard à sa mère, 1798–1815, traduites de l'allemand et publiées par la baronne de Wimpffen née Reinhard*, Paris, 1900, p. 208.

și copii. După ce a ramas vadană, a știut să apere interesele copiilor cu o rară și neobosită agerime. Îmi pare rău că nu-mi mai amintesc mulțimea de povestiri interesante ce, în copilăria mea, le-am auzit povestite despre ea, de bunica și de tata.

*

Cătră sfârșitul celei de a doua domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova, în primăvara anului 1806, hatmanul Răducanu, care, nu știu din ce motive, făcuse o călătorie la București, și-a pierdut acolo inima, răpită de preafrumoșii ochi și de duhul unei tinere doamne țarigrădene: Efrosina Manu, fiica lui Dumitru Manu și a domniței Mărioara Caragea.

Dumitrache Manu era un fruntaș țarigrădean, care trăise de câțiva ani în București, unde ocupase slujbe înalte fiind, sub Alexandru Moruz, vel postelnic și vel spatar, apoi pe urmă caimacam și mare dragoman al împărăției. Era un barbat deosebit de cult, dar cu desăvârșire lipsit de avere și împovarat cu o familie de patru fete și de trei fi.

Efrosina mai fusese căsătorită în București cu boierul muntean Constantin Goleșcu (tatăl lui Arăpilă Goleșcu), pe care însă îl părăsise după puține săptămâni de căsătorie, fiindcă nu se putea împaca cu fața lui din cale-afară urâtă și neagră.

Efrosina Manu, după cum mărturiseau toți contimporanii și dovedește cu prisosință și miniatura făcută pe la 1810, era de o frumusețe absolut clasică. Mai era și plină de duh, dar cu desăvârșire lipsită de avere. Dacă frumuseța deosebită a hatmanului va fi jucat un rol în alegerea ei, nu mă îndoiesc că și marea lui avere va fi vorbit, și ea, un cuvânt hotărâtor.

Îndată după nuntă, noii soți au plecat în Moldova. Răposata Catinca Negri mi-a povestit că maică-sa, care, nu știu prin

ce împrejurare, i-a văzut chiar în momentul sosirii lor în Iași, îi spunea că rar fostu-i-a dat să vadă așa de frumoasă păreche.

În iunie 1806 au plecat în călătorie de nuntă la Viena, unde amândoi au făcut senzație prin frumuseța și hainele lor orientale (bunica, cât a trăit, nu s-a lasat de ele), iar hatmanul a uimit pe austriaci, înșiși destul de meșteri de pușcă și de pistol, prin chipul minunat în care trăgea la țintă. Pe când ei trăgeau cu carabinele, boierul moldovan întrebuița pistoalele sale *Kuchenreiter*, montate pe straturi ușoare de metal: premiul cel mare a fost luat de el, precum dovedeau medaliile pastrate de moșu-meu Lascar la Răducăneni.

Afară de această călătorie și de alta făcută cu puțini ani mai pe urmă la Mehădia, la băi, bunicul și bunica n-au mai ieșit din țară decât cu prilejul bejeniei, la 1821, și cu acel al călătoriilor hatmanului în Basarabia și la Odessa pentru căutarea averii ramașă peste Prut după răpirea Basarabiei.

În toamna anului 1806, rușii au intrat în țară sub pretext de a ni apăra drepturile încălcate de turci, neieșind acești protectori nepoftiți dintr-însa decât după ce ni-au răpit toată partea dintre Prut și Nistru. În tot cursul acelei ocupații nu vedem pe hatman ocupând vro slujbă. Bunica vorbea de generalii ruși, pe cari îi cunoscuse aproape pe toți, în termeni cari numai măgulitori pentru ei nu erau. Zicea că afară de Prozorovski, care era un bătrân cinstit și cuviincios, toți erau talhari și bețivi. Mai făcea o excepție la această caracteristică în favoarea emigrantului francez Langeron*: *c'en était un vrai gentilhomme et un homme très cultivé*. (Era un adevărat gentilom și un bărbat foarte cult.)

* Louis-Alexandre Andrault (1763–1831), conte de Langeron, general al armatei ruse, care a participat la toate campaniile rusești din principate, din 1791 până în 1832 (*n. red.*).

CUPRINS

<i>Prefață de Neagu Djuvara</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	15
Cuvânt înainte	17
I. Despre originile Roseteștilor și despre câțiva ascendenți și colaterali mai depărtați ai mei	19
II. Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut	40
III. Un boier mare și o casă boierească e la începutul veacului trecut (<i>urmare</i>)	56
IV. Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut (<i>sfârșit</i>)	87
V. Despre câțiva contimporani ai bunului meu și despre unele întâmplări din vremea lor	105
VI. Câteva amărunte asupra tatei și a fraților săi	141
VII. Din vremea regulamentară	171
VIII. Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia și anturajul lui	190
IX. Amărunte asupra societății boierești din vremea lui Mihai Sturdza	218
X. Amărunte asupra familiei mele	247
XI. Din domnia lui Grigore Ghyka	261
XII. Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghika	278